

Pilypo Ruigio lituanistinių darbų receptija Lietuvoje XIX a. pradžioje

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

Lietuvos istorijos institutas, Tilto g. 17, 01101 Vilnius

El. paštas aldona.prasantaite@istorija.lt

Remiantis istoriografija ir pirminiais šaltiniais nagrinėjama Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749), Mažosios Lietuvos liuteronų kunigo, lituanistinių veikalų autoriaus, idėjų sklaida Lietuvoje pirmaisiais dešimtmečiais po Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sunaikinimo. Prieinama prie išvados, kad buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais vyravo netiesioginė Pilypo Ruigio idėjų apie lietuvių tautą ir kalbą receptija. Pranciškaus Ksavero Bohušo (Franciszek Ksawery Michał Bohusz, 1746–1820) lietuvių tautos ir kalbos istorijai skirta studija (1808 m.) atliko Ruigio lituanistinių darbų sklaidos Lietuvoje XIX a. pradžioje *spiritus movens* vaidmenį. Dabartiniame temos tyrimo etape nenustatyta, kad Bohušo pateiktos nuorodos į Ruigio lituanistinius veikalus būtų inspiravusios amžininkus jų studijoms. Ar pastarieji veikalai buvo Vilniaus universiteto ir to meto Lietuvoje buvusių privačių bibliotekų rinkiniuose, klausimas atviras. XIX a. pr. Lietuvos raštijoje Ruigio svarstymai apie lietuvių kalbą ir ją vartojančios tautos istoriją plito išskirtinai per Bohušo šios temos nagrinėjimui skirtą studiją.

Reikšminiai žodžiai: Lietuva XIX a. pr., Mažoji Lietuva, lituanistinė raštija, Pilypas Ruigys (Philipp Ruhig), Pranciškus Ksaveras Mykolas Bohušas (Franciszek Ksawery Michał Bohusz), Žemaičių lituanistinis sąjūdis

Lietuvių kalbos raidos, literatūrinės kalbos formavimosi procesai nuo XVI a. vyko dviejuose regionuose: Mažojoje Lietuvoje (Rytų Prūsijoje) ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Tyrėjai yra atkreipę dėmesį, kad išaugus susidomėjimui lietuvių kalba ir pradėjus rūpintis jos norminimu viename iš šių regionų, kitame jis paprastai kuriam laikui susilpnėdavo. Nepaisant skirtingo raidos tempo, ypač išryškėjusio XVI–XVII a., sąveikos tarp jų būta. Šiuo požiūriu XIX a. nėra išimtis.

Pastebėtina, kad nors politinė situacija po Austrijos, Rusijos ir Prūsijos 1772–1795 m. įvykdyto Abiejų Tautų Respublikos suskaldymo ir kaip pasekmės sekusios teritorijų aneksijos, politinė situacija buvusiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse nei bendrinės lietuvių kalbos kūrimui, nei jos plėtrai nebuvo palanki [13, 1–3], tačiau nuo XIX a. pradžios fiksuojamas lietuvių kalbos atgijimas ir laipsniškas jos tvirtėjimas [22, 153–154; 18, 71–72]. Tam įtakos turėjo keli veiksniai. Visų pirma yra paminėtinas naujos lingvistikos mokslo

šakos – lyginamosios kalbotyros – susikūrimas ir atsiradęs kalbininkų dėmesys lietuvių kalbai kaip mokslinio tyrimo objektui [18, 71]. Ne mažiau svarbus veiksnys buvo XVIII–XIX amžių sandūros politinių pervartų išprovokuotas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės socialinių santykių kismas. Agresijai prieš Abiejų Tautų Respubliką atremti į valstybės gyvenimą buvo mėginama įtraukti visus luomus, tad tampa neįmanu išsiversti be lietuvių kalbos. Ryškus to pavyzdys – politiniai 1794 m. sukilimo tekstai lietuvių kalba [36, 21–23, 48–49; 35, 5–7]. Neatmestina, kad susidomėjimo lietuvių kalba pakilimas XIX a. pradžioje buvo savotiškas atliepas į Johanno Gottfriedo Herderio tautos sampratą, akcentavusią tautos kultūros sąsajas su kalba. Primintina, kad Herderis, skyręs išskirtinį dėmesį tautiškumo problemos žmonijos istorijos raidoje nagrinėjimui, domėjosi trijų Baltijos tautų – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – liaudies kūryba. Ypač vertino lietuvių kalbą dėl jos melodingumo. Laikėsi nuostatos, kad tautos istoriją galima atkurti remiantis liaudies kūryba ir kalba [15, 173; 14, 119–120]. Tarp buvusios Abiejų Tautų Respublikos visuomenės kultūros ir rašto žmonių XIX a. pradžioje idėja, kad kalba yra vienas pagrindinių praeities pažinimo įrankių, rado atgarsį. Tad Lietuvos istoriografijoje XX a. 7-ajame dešimtmetyje suformuluota tezė, suponuojanti susidomėjimo lietuvių kalba sąsajas su tariamu ekonominio gyvenimo pagerėjimu Rusijos imperijos aneksuotose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse [22, 154], vertintina kaip sovietmečio išprovokuotų propagandinių klišių vartosenos apraiška.

Šiuo straipsniu pristatomas tyrimo, kuriuo siekiama rekonstruoti Pilypo Ruigio lietuvių tautos ir kalbos istorijai skirtų darbų recepciją XIX a. Didžiojoje Lietuvoje, pradinis etapas. Remiantis istoriografija ir pirminiais šaltiniais susitelkta ties institucijų ir pavienių asmenų vaidmeniu skleidžiant Ruigio svarstymus apie lietuvių tautą ir kalbą XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Glaustai aptariama proceso genezė, Pranciškaus Ksavero Bohušo įnašas, Žemaičių lituanistinio sąjūdžio veikėjų darbų vaidmuo. Keliami darbinė hipotezė, kad buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais vyravo netiesioginė Ruigio idėjų apie lietuvių tautą ir kalbą recepcija.

Istoriografijos ir šaltinių metmenys. Ruigio lituanistinių darbų recepcijos raida buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse XIX a. konceptualiau nenagrinėta sritis, tačiau jo lituanistinių veikalų įtaka lietuviškajai XIX a. pradžios raštijai Lietuvoje yra tirta. Antai Vincas Maciūnas yra nuodugniai išanalizavęs Ruigio darbų svarbą Bohušo lietuvių kalbos ir tautos istorijos tyrinėjimams. Mokslininkas nustatė, kad Ruigio „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių lietuvių žodynas“ (Philipp Ruhig, *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauischen Lexicon*, Königsberg, 1747) bei „Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas“ (Philipp Ruhig, *Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge Wesen und Eigenschaften*, Königsberg, 1745) buvo vieni iš svarbiausių Bohušo šaltinių, iš kurių jis ėmė pavyzdžius ir žinias apie lietuvių kalbą [19, 347–356]. Svarbios yra Jurgio Lebedžio įžvalgos. Mokslininkas atkreipė dėmesį, kad Ruigio *Betrachtung* buvo teigiamai įvertintas tiek Prūsijoje, tiek Lietuvoje, ir pabrėžė, kad jo poveikis labiausiai jaučiamas Bohušo veikale „Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę“. Pasak Lebedžio, šio veikalo autorius pasinaudojo ir Ruigio mintimis, ir pavyzdžiais. Mokslininko nuomone, šis Bohušo darbas turėjo tiesioginės įtakos Dionizui Poškai ir kitiems XIX a. pradžios kultūros veikėjams, tačiau išsamiau šio poveikio Lebedys neanalizavo [15, 174]. Pastebėtina, kad vieno iškiliausių Žemaičių lituanistinio sąjūdžio veikėjų vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio tekstų sąsajos su Ruigio lituanistiniais darbais iki šiol išsamiau nenagrinėtos, nors šio Žemaičių vyskupijos hierarcho vaidmuo XIX a. pradžios Lietuvos kultūros raidos istorijoje yra tirtas [26]. Bohušo veikalo apie lietuvių tautą ir kalbą atsiradimui svarbų Varšuvos mokslo bičiuliu

draugijos indėlių ir Vilniaus universiteto vaidmenį susidomėjimo lietuvių kalba procese yra analizavęs Giedrius Subačius [33, 69–84]. Mokslininkas išsamiai aptarė Draugijos vaidmenį įtraukiant Vilniaus universiteto profesūrą į lietuvių kalbos kilmės tyrimą. Išanalizavęs Draugijos nario Tado Čackio (Tadeusz Czacki) pastangas parūpinant reikiamos literatūros iš Rytų Prūsijos, Subačius linkęs manyti, kad jam teko svarbiausias vaidmuo tiek iš universiteto profesūros sudarant komisiją lietuvių kalbai tirti, tiek formuluojant komisijos išvadas [33, 73–74]. Remdamasis Teodoro Narbuto liudijimu, kuris lietuvių kalbai tirti universitete sudarytos komisijos narių šiuo klausimu turimas kompetencijas laikė niekinėmis, Subačius prieina prie išvados, kad nepakankami komisijos atsakymai paskatino Draugiją pavesti Bohuši parengti išsamų pranešimą šia tema [33, 77]. Varšuvos mokslo bičiulių draugijos įnašą į susidomėjimo lietuvių kalbos istoriją esu pristačiusi atskiru straipsniu per Bohušo, kaip šios Draugijos nario, veiklos prizmę [26, 37–62]. Atskiros šio straipsnio pastraipos yra atitinkamai pakoreguotos ir pagal poreikį įkomponuotos į čia pristatomą tyrimą.

Ruigio *Betrachtung* [30] ir Bohušo studija apie lietuvių tautą ir kalbą [7] yra vieni iš pagrindinių šaltinių, kuriuos pasitelkiau Ruigio idėjų recepcijos apraiškų Lietuvoje analizei. Du pagrindiniai Ruigio lituanistiniai veikalai – *Betrachtung* ir *Meletema*, į lietuvių kalbą išversti Kazimiero Eigmino ir Vytauto Jurgučio, drauge su originalo kopijomis išleisti 1986 m. viename iš leidybinės serijos „Lituanistinė biblioteka“ tomų [31]. Ilgi Bohušo studijos fragmentai, kuriuos išvertė literatūrologė Brigita Speičytė, 2016 m. buvo išspausdinti viename iš šios mokslininkės parengtų Lietuvos literatūros antologijos tomų [6]. Pilno šio Bohušo veikalų vertimo į lietuvių kalbą iki šiol neturime. Temos analizei pasirinktu aspektu yra svarbios ir Bohušo išsakytiems teiginiais oponavusio Joachimo Lelevelio (Joachim Lelewel) pastabos, publikuotos atskira knygele [16; 17]. Reikšmingas šaltinis yra Žemaičių lituanistinio sąjūdžio veikėjų tekstai, tarp jų ir Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio (Józef Arnulf Giedroyć) tekstas apie lietuvių tautą ir kalbą [12, 197–231]. Aiškinantis tiek Bohušo, tiek Giedraičio tekstų, kuriuose svarstomi lietuvių tautos ir kalbos istorijos klausimai, atsiradimo aplinkybes, svarbių duomenų rasta Varšuvos mokslo bičiulių draugijos archyve, esančiame Senujų aktų vyriausiam archyve (Archiwum Głównie Akt Dawnych, AGAD) ir Rusijos valstybės istorijos archyve Sankt Peterburge (Российский государственный исторический архив, RGIA). Pastarajame saugomi dokumentai apie Giedraičio lietuvių kalbos istorijai skirtą teksto parašymo aplinkybes yra publikuoti [34].

Pilypo Ruigio lituanistinių darbų recepcijos genezė. Ruigio lituanistinių darbų recepcijos genezė buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse glaudžiai siejasi su Varšuvos mokslo bičiulių draugijos (Towarzystwo Przyjaciół Nauk) veikla. Draugijos istoriją XX a. antroje pusėje tyrinėjęs Jerzy'is Michalskis, aptardamas įsteigimo aplinkybes, akcentuoja, kad ši organizacija neatsiradusi tuščioje vietoje netikėtai, bet buvo XIX a. pradžios Varšuvos, kaip vieno iš ryškiausių klestinčių kultūrinio gyvenimo centrų paskutiniaisiais Stanislovo Augusto valdymo metais, padarinys. Pasak tyrėjo, tas pakilimas buvęs toks stiprus, kad kaimyninėms imperijoms išsidalijus Lenkijos ir Lietuvos valstybę, o didžiai daliai Lenkijos Karalystės žemių atitekus Prūsijos Karalystei, varšuviečiai buvo pajėgūs įsteigti pirmąją lenkų žemėse mokslo draugiją ir užtikrinti nuoseklią jos veiklą [21, 22–23]. Šiai Varšuvoje 1800–1832 m. veikusiai Draugijai nuo pat pirmųjų metų teko kultūrinių ir intelektualinių aspiracijų turinčių buvusios Abiejų Tautų Respublikos piliečių sambūrio vaidmuo. Draugija siekė ugdyti visuomenės intelektualinę kultūrą per mokslo žinių populiarinimą.

Ruigio lituanistinių darbų sklaidos istorijos kontekste reikšmingą vaidmenį suvaidino Draugijos pirmininko Jono Albertrandi (Jan Chrzciel Albertrandi)¹ nuosekli pozicija, kad tautų istorijos pradžią galima pažinti ne tik skaitant senuosius raštus, bet ir tyrinėjant tautų vartotas kalbas. Toks požiūris Draugijai tapo akstinu pasidomėti lietuvių tautos ir kalbos istorija [1, 269–270].

Temos istoriografijoje įsitvirtinusi nuomonė, kad lietuvių kalba Draugija susidomėjo Čackio iniciatyva [19, 348–349; 21, 207; 33, 70–77]. Tyrėjų ne kartą cituoti pirminių šaltinių duomenys iš pirmo žvilgsnio tam neprieštarauja. Čackis buvo tas Draugijos narys, kuris pasirūpino iš Karaliaučiaus gauti Prūsijos autorių, tyrinėjusių lietuvių tautos istoriją ir kalbą, knygų. Į posėdį 1802 m. gruodžio mėn. pradžioje susirinkusius Draugijos narius Čackis supažindino su Kristijono Gotlybo Milkaus lietuvių kalbos žodynu ir Gotfrydo Ostermejerio gramatika bei pasiūlė dėl žinių apie lietuvių tautą ir kalbą kreiptis į Vilniaus universitetą (Draugijos 1802 XII 02 posėdžio protokolas, *AGAD*, zesp. 199, sygn. 59, s. 6). Draugijai pritarus, Čackio anonsuotos knygos, tarpininkaujant tuo metu Varšuvoje viešėjusiam Draugijos nariui Vilniaus vyskupui Jonui Kosakovskiui (Jan Nepomucen Kossakowski), perduotos Vilniaus universitetui drauge su prašymu parengti pažymą apie lietuvių tautą ir kalbą (Draugijos 1802 12 02 posėdžio protokolas, *AGAD*, zesp. 199, sygn. 59, s. 6). Turint omenyje, kad Čackis pats domėjosi lietuvių kalba ir jos istorija, manytina, kad Ruigio darbų jis negalėjo nežinoti. Tačiau Draugijos posėdžio protokoluose neužfiksuota, kad jie būtų buvę Čackio pristatyti drauge su iš Karaliaučiaus parsivežtomis Milkaus ir Ostermejerio lituanistinėmis knygomis. Ruigio veikalų nebuvo ir tarp Draugijos per vyskupą Kosakovskį Vilniaus universitetui perduotų knygų.

Atsiliepdamas į Draugijos prašymą Vilniaus universitetas sudarė tam darbui specialų komitetą ir įpareigojo jį pateikti prašomus duomenis. Komitetui priklausė: Pranciškus Norvaiša (Franciszek Narwojsz), Pilypas Golianskis (Filip Golański), Stanislovas Bonifacas Jundzilas (Stanisław Bonifacy Jundziłł), Ferdinandas Špitznagelis (Ferdinand Szpitznagel), Simonas Malevskis (Szymon Malewski) ir Mykolas Šulcas (Michał Szulc) (Vilniaus universiteto tarybos 1803 01 29 posėdžio protokolas, *LVIA*, f. 721, ap. 1, b. 1169, l. 71) [18, 338–339]². Ar komiteto nariai buvo girdėję apie Ruigio lituanistinius darbus, klausimas atviras. Koks buvo komiteto narių santykis su lietuvių kalba, tyrėjų nuomonės skiriasi. Antai Arnoldas Piročkinas yra atkreipęs dėmesį į matematiko Norvaišos lituanistines aspiracijas. Pasak tyrėjo, „Jis ne tik gerai mokėjo lietuviškai, bet, atrodo, buvo išlaikęs gyvą tautinį jausmą, nes su pasitenkinimu yra pažymėjęs, jog lietuviai ne menkesni matematikai už kitas jau nuo amžių mokslais garsėjančias tautas“ [23, 135]. Tačiau remiantis šia citata sunku vienareikšmiškai atsakyti, ar Norvaiša tapatinosi su etnine lietuvių tauta. Dabartiniame temos tyrimo etape nežinoma, ar tarp komiteto narių buvo mokačių lietuvių kalbą. Tam reikėtų išsamesnių tyrimų.

Pasak Maciūno, universiteto sudarytojo komiteto nariai „per menkai <...> nusivokė apie lietuvių kalbą, ir jų palaidos pastabos negalėjo patenkinti Varšuvos draugijos“ [18, 338–339]. Tyrinėtoji antrina Subačius, pasitelkdamas Teodoro Narbuto, kuris tais metais

1 Janas Chrzciel Albertrandi (1731–1808) – vienas iš puikų išsilavinimą jėzuitų ordine įgijusių ir vėliau ryškų pėdsaką intelektualiniame Abiejų Tautų Respublikos visuomenės gyvenime palikusių humanistų. Žinomas dėl savo rašto darbų istorikas ir literatas, vadinamųjų Albertrandi sąsiuviniių – išrašų iš Vatikano, Neapolio ir kt. archyvų Abiejų Tautų Respublikos istorijos šaltinių – autorius, nuo 1798 m. Varšuvos vyskupas sufraganas.

2 Albertrandi ir Kosakovskio 1802 m. gruodžio mėn. universitetui rašytus laiškus dėl duomenų apie lietuvių k. ir tautą XX a. 9-ajame dešimtmetyje paskelbė Maciūnas [18, 324–341].

buvo universiteto studentas, pateiktą jo narių lietuvių kalbos mokėjimo vertinimą [33, 77]. Istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad Draugija, nusivylusi universiteto pateiktais duomenimis apie lietuvių kalbą, pavedė šią užduotį Bohušui [21, 165; 14, 165]. Mintį, kad studijų parengęs Draugijos pavedimu, perša ir pats Bohušas, studijos apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią įvade teigdamas vykdantis Draugijos valią, kuri įpareigojusi jį parašyti šia tema [7, 5; 6, 203]. Tokio turinio raštiško įpareigojimo tarp Draugijos dokumentų nerasta. Labai galimas dalykas, kad šiuo konkrečiu atveju Bohušo ne vienerius metus puoselėtos lituanistinės aspiracijos sutapo su Draugijos ketinimais surinkti ir pateikti visuomenei duomenis apie lietuvių tautą ir kalbą.

Bohušas iš Vilniaus intelektualus Draugijoje reprezentavusios asmenų grupės³ išsiskyrė ir tuo, kad į jos veiklą įsitraukė tiksliai persikėlęs į Varšuvą. Žinoma, kad Bohušas 1804 m. atvyko į Varšuvą, kad sutvarkytų asmeninius reikalus. Tačiau aplinkybės susiklostė taip, kad apsisprendė likti ilgesnį laiką. Neatmestina, kad gyvenamosios vietos pakeitimas ir lėmė tiek jo įsitraukimą į tuometės Varšuvos gyvenimą, tiek aktyvų dalyvavimą Draugijos veikloje.

Primintina, kad Bohušas buvo veiklios tarnystės dvasininkas. Jėzuitų formacijos Vilniaus vyskupijos kunigas, nuo 1781 m. Vilniaus katedros kapitulos prelado Piotro Točilovskio (Piotr Toczyłowski) koadjutorius, buvo aktyvus tiek kapitulos bendruomenės narys, tiek ir to meto Lietuvos politinio ir kultūrinio gyvenimo dalyvis. Tarp amžininkų garsėjo mokytumu ir veiklia pastoracine tarnyste, nesibodėjo įsitraukti ir į politinius to meto įvykius. Žinoma, kad aktyviai dalyvavo rengiant Kosciuškos sukilimą, Rusijos imperijos valdžios buvo suimtas, ištremtas ir kalintas Smolenske (1794–1795). Grįžęs iš tremties aktyviai politiniame gyvenime nedalyvavo, tačiau nuo visuomeninių reikalų nenusišalino (tai rodo ir jo sutikimas 1803 m. imtis dalies Vilniaus švietimo apygardos mokyklų patikros). Pabrėžtina, kad Bohušas visų pirma buvo knygos ir rašto žmogus, kuriam rūpėjo ir tų dienų Lietuvos visuomeninio gyvenimo aktualijos, ir istorija bei kultūros paveldo reikalai. Tad Varšuvoje veikusi mokslu ir mokslo žinių sklaida visuomenėje suinteresuota Draugija buvo ta organizacija, kurios nuostatos atitiko Bohušo kultūrinius interesus ir intelektualines ambicijas.

Lietuvių tautos istorija ir kalba Bohušas susidomėjo dar gyvendamas Vilniuje⁴ [10, 381–382; 19, 349–351; 18, 329]. Tam pasitarnavo ir Vilniaus švietimo apygardos mokyklų 1803 m. generalinio vizitatoriaus pareigos. Bohušui tuomet buvo pavesta Vilniaus, Gardino ir Minsko gubernijų teritorijose veikusių vidurinių mokyklų patikra. Turimi šaltinių duomenys leidžia teigti, kad Bohušui rūpėjo ne tik situacija jam inspektuoti pavestose mokyklose (aplankė 31 vidurinę mokyklą ir parašė išsamią pažymą apie jose buvusias mokslo sąlygas, dėstytus dalykus etc. [8]), bet ir per istoriją susiformavę gyventojų įpročiai, gyvenimo sąlygos, tėvų požiūris į vaikų auklėjimą ir švietimą. Įvykių raida rodo, kad Bohušo patirtis, gauta tikrinant mokinių žinias, susitinkant su jų tėvais ir bendraujant su mokytojais, buvo pravarti Draugijos veikloje.

Neaišku, ar Bohušas žinojo, kad, dar prieš jam persikeliant į Varšuvą, Vilniaus universitetas atsiliepė į Draugijos kreipimąsi pateikti žinių apie lietuvių tautą ir kalbą. Akivaizdu, kad universitetas, kurio pavedimu tuo laiku kaip tik inspektavo jam pavestose švietimo

3 Draugijos nariais įvairiu laiku buvo 13 Vilniaus universiteto profesorių (atitinkamai iš Varšuvos universiteto – 33, Krokuvos – 9 ir 34 dirbę mokytojais kitose mokymo institucijose) [32].

4 1808 m. Bohušo laiškas Adomui Kazimierui Čartoriskiiui. Laisko originalas nežinomas. Laišką ištiesai paskelbė Ludwikas Dębickis 1884 m. pirmajame leidinio *Biblioteka Warszawska* tome [10, 381–382].

apygardos teritorijoje veikusias mokyklas, dėlto į jį nesikreipė. Bohušo vaidmenį lingvistinių tyrimų raidoje analizavęs Subačius linkęs manyti, kad Bohušo studija apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią buvo Varšuvoje veikusios Draugijos, asmeninių Čackio ir Vilniaus universiteto pastangų iširti lietuvių kalbą tęsiniu [33, 83].

Bohušas 1806 m. parengė ir metų pabaigoje Draugijos viešajame posėdyje perskaitė pranešimą apie lietuvių kalbą ir ją vartojančios tautos istoriją. Pranešimas buvo labai palankiai sutiktas. Po poros metų, 1808 m., ši Bohušo paskaita buvo išspausdinta Varšuvoje atskira knygele. Istoriografijoje yra atkreiptas dėmesys, kad teikdamas 1806 m. pranešimo tekstą spaudai Bohušas jį papildė. Vienas iš tokio teiginio argumentų – 1808 m. spausdintame tekste esančios nuorodos į po 1806 m. išleistus darbus. Maciūnas dar XX a. 4-ojo dešimtmečio antroje pusėje atkreipė dėmesį, kad spausdintoje versijoje Bohušas „cituoja 1807 m. išėjusį Conrado Malte-Bruno veikalą *Tableau de la Pologne ancienne et moderne*“ [19, 349; 20]. Draugijos 1806 m. gruodžio mėnesio viešajame posėdyje skaityto pranešimo tekstas, kaip ir pirmąkart tų pačių metų balandžio mėnesį eiliniame Draugijos posėdyje perskaitytas, šiuo metu tyrėjams nėra žinomas, tad nustatyti, kiek skyrėsi publikotos teksto versijos turinys nuo spausdintosios, neįmanu. Šiuo straipsniu pristatomo tyrimo kontekste yra svarbūs Ruigio lituanistinių darbų atspindžiai pastarojoje Bohušo studijoje.

Tiek studiją apie lietuvių tautą ir kalbą, tiek kitus tekstus Bohušas rašė savo gimtąja, lenkų, kalba. Vienareikšmiško atsakymo, kokios buvo jo lietuvių kalbos žinios, nėra, tačiau pastaraisiais metais istoriografijoje įsitvirtina nuostata, kad Bohušas nemokėjo lietuvių kalbos [11, 703]. Duomenų, leidžiančių tikėtis, kad vėliau ar anksčiau argumentuotai pavyks atsakyti į klausimą, ar Bohušas mokėjo / nemokėjo lietuvių kalbos, nerasta. Tačiau būtų tikslinga atkreipti dėmesį į keletą Bohušo biografijos epizodų, kurie svarbūs vertinant jo turėtas lietuvių kalbos žinias. Visų pirma yra žinoma, kad Bohušas buvo gabus kalboms. Laisvai kalbėjo ir skaitė prancūzų kalba, iš šios kalbos vertė. Tikėtina, neblogai mokėjo ir vokiečių kalbą. Antra ne mažiau svarbi aplinkybė yra gimimo vieta – gimė ir augo Lietuvoje, Ukmergės apylinkėse. Tad tikimybė, kad vaikystės metais bus girdėjęs lietuvių kalbą, išlieka. Trečias ir šiuo konkrečiu atveju bene stipriausias argumentas tezei apie Bohušo turėtas lietuvių kalbos žinias – galimybė pramokti lietuvių kalbos pasirengimo dvasinei tarnystei metais. Primintina, kad Bohušas yra Vilniaus jėzuitų *Collegium Nobilitum* absolventas. Kolegijos mokymo programose daug dėmesio buvo skiriama kalbiniam ugdymui. Maciūnas cituoja 1767 m. Kauno jėzuitų kolegijos katalogą, kuriame nurodyta, jog Bohušas lietuvių kalbą mokėjęs *imperfecte*, t. y. netobulai [18, 335]. Išvardytieji biografijos epizodai leidžia teigti, kad Bohušas vaikystės ir jaunystės metais su lietuvių kalba buvo susidūręs, ją girdėjęs o galbūt ir vartojęs.

Pastebėtina, kad pats Bohušas adekvačiai vertino savo turėtas lietuvių kalbos žinias ir jos mokėjimo lygį. Pripažino, kad 1806 m., siekdamas susidoroti su iššūkiu ir parengti pranešimą apie lietuvių tautą ir jos kalbą, gavo iš Karaliaučiaus gramatiką ir lietuvišką žodyną ir, prieš pradėdamas rašyti, sėdo mokytis lietuvių kalbos ir paskyrė tam „ištįsą kevirtį“⁵ [10, 381–382]. Manytina, kad Bohušas Varšuvos laikotarpiu rengdamasis paskaitai bus atgaivinęs jaunystės metais įgytus lietuvių kalbos mokėjimo įgūdžius. Domėjimąsi lietuvių kalba savaip papildė dėmesys tiek ja kalbančios tautos istorijai, tiek apskritai domėjimąsi krašto istoriniu paveldu. Tam pravertė ir jau minėtos Vilniaus švietimo

5 „Przez cały kwartał w pierw uczylem się języka litewskiego, nim do pisania rozprawy przystąpiłem“. Bohušo 1808 m. [mėnuo ir data nenurodyti] laiškas Adomui Kazimierui Čartoriskuiui [10, 381–382].

apygardos mokyklų 1803 m. generalinio vizitatoriaus pareigos. Primintina, kad Bohušo 1803 m. vizituotų mokyklų tinklas buvo išsidėstęs vadinamosiose lietuviškose gubernijose: Gardino, Minsko ir Vilniaus. Pastarajai priklausė ir Žemaitija, kurios mokyklose Bohušui pasitaikė sutikti mokinių, mokančių tikrai savo gimtąją lietuvių (žemaičių) kalbą ir sunkiai suprantančių lenkų k. dėstomus dalykus. 1808 m. Adomui Kazimierui Čartoriskiiui rašė, kad ruošdamasis Draugijai rašyti referatą lietuvių tautos ir kalbos istorijos tema, kreipėsi į visus, iš kurių tikėjosi gauti nors menkiausias informacijos. Tvirtino, kad nematęs reikalo kreiptis į Vilniaus universitetą ar juolab į Vilniaus vyskupijos katedros kapitulą, kurios bendruomenei priklausė, nes iš anksto žinojęs, kad jokios jam reikalingos informacijos negausias. Tad parašė tiems, kuriuos žinojo lietuvių kalbą mokant – keletui kunigų, evangelikų senjorui į Kėdainius, Ukmergės pijorams, dar vienam kitam, tačiau nė iš vieno jų nesulaukęs jokio atsakymo [10, 381–382]. Peršasi prielaida, kad to meto Lietuvos šviesuomenėje vyravo požiūris, jog neverta užsiiminėti dalykais, kurių niekur nebus galima panaudoti.

Pilypo Ruigio lituanistinių tekstų atspindžiai Bohušo studijoje. Bohušas savo studijoje apie lietuvių tautą ir kalbą mini keturis Mažosios Lietuvos autorius – Haacką, Kleiną, Šulcą ir Povilą Fridrichą Ruigį, parašiusius lietuvių kalbos gramatikas, su kuriomis, spėtina, buvo susipažinęs. Prioritetą teikė Povilo Ruigio gramatikai: „Pastarojo gramatika, išspausdinta 1747 m. Karaliaučiuje, man atrodo tiksliausia“ [6, 226]⁶. Kodėl būtent Povilo Ruigio gramatiką [27; 2] vertino kaip išsamiausią, lieka neaišku, nes minties apie tai, kuo paminėtų autorių darbai skyrėsi, neišplėtojo. Maciūnas yra nustatęs [19, 350], kad, be Povilo Ruigio gramatikos ir Konstantino Sirvydo žodyno, svarbiausi Bohušo naudoti šaltiniai buvo Pilypo Ruigio [29; 30] lituanistiniai tekstai. Pietro U. Dini nuomone, Bohušas „aklaidi rėmėsi Ruigio veikalais“ [11, 703]. Akivaizdu, kad Bohušas įdėmiai skaitė Ruigio svarstymus apie lietuvių kalbą, daugumą jų panaudojo, tačiau turėjo savo nuomonę ir nevengė jos išsakyti. Itin kritiškai vertino Ruigio išvalgą apie lietuvių kalbos tapatumą graikų kalbai. Bohušo manymu, keliasdešimt graikiškų žodžių, įsimačiusių į lietuvių kalbą, neduoda pagrindo teigti, jog ši kilusi iš graikų [6, 209–210]. Tačiau čia pat pripažįsta, kad „visa lietuvių kalbos sandara absoliučiai panaši į graikų, ypač žodžių ir vardų dviskaita (Numerus dualis)“⁷ [6, 209].

Poilo Ruigio gramatika, tikėtina, Bohušui bus pasitarnavusi kaip vadovėlis mokantis kalbos. Rengdamas pranešimą viešam Draugijos posėdžiui (1806 m.), o vėliau ir jo spausdintą versiją atskiru leidiniu (1808 m.) daugiau rėmėsi Pilypo Ruigio sudarytu lietuvių-vokiečių kalbų žodynu ir *Betrachtung*. Tokią prielaidą patvirtina studijoje apie lietuvių tautą ir kalbą pateiktas lietuviškų žodžių žodynėlis bei citatos ir nuorodos į Ruigio tekstą⁸ [19, 351]. Antai aptardamas lietuvių kalbos melodingumą Bohušas atkreipė dėmesį į kalbos toną, arba akcentą, ir tam pasitelkė Ruigį: „Tie akcentai, turintys muzikos natų formą, pasitarnauja išreikšti tonui, kuriuo kai kurie žodžiai yra ištariai. Pastorius Ruigys neslepia nustebimo, kad savo jaunystėje tarp Ragainės, Įsruties ir Virbalio pastebėjo, kad gyventojai tarp savęs sveikindamiesi „laba diena“ ištaria trim skirtingais tonais

6 „<...> tego ostatniego Grammatyka wydrukowana R. 1747 w Królewcu zdaie mi się naydokładnieysza“ [7, 146].

7 „<...> składnia jednak cała ięzyka Litewskiego, zupełnie podobna do Greckiey, osobliwie w imionach i słowach, ta liczba dwu-znacząca (Numerus dualis) rys charakterystyczny ięzyka Greckiego“ [7, 68].

8 Vincas Maciūnas nustatė, kad Bohušas studijoje pateiktam beveik šešių šimtų žodžių žodynėliui žodžius ėmė iš Sirvydo ir Ruigio [18, 351].

[arba akcentais]: paprastai, abejingai ir meiliai⁹ [6, 227; 7, 150]. Neatmestina, kad kalbos melodingumui atskleisti Bohušas pasitelkė tris lietuvių liaudies dainas: „Auszti rito, rituzi Sauluze tekkieio“, „Asz turėiaū žirguzili“ ir „Asz atsisakiau sawo moczuttey“ [6, 229–232; 7, 160–167]. Speičytė atkreipė dėmesį, kad Bohušas perfrazavo vienos iš Ruigio veikale skelbtų dainų pavadinimą ir pakeitė kitų dviejų strofiką [6, 229]. Taip pat jis pateikė vertimų iš lotynų kalbos pavyzdžių [6, 235–236; 7, 177–195]. Bohušas taip apibendrino savo įžvalgas apie lietuvių kalbą: „Kalba, kuri gali perteikti tokius kilnius poetinius vaizdus, kuri, žingsnis žingsnin eidama kartu su lotynų, nenusileidžia pastarajai nei metru, nei rišlumui, nei raiškumui, nei muzikalumui, be abejonės, kadaise turėjo būti mokytų žmonių kalba. Skaitytojas Ovidijaus vertimo atkarpoje tikriausiai pastebėjo, kad trisdešimčiai lotyniškų eilučių išversti lietuviui užteko tiek pat, o lenkų poetui Otvinovskiui prireikė 46“¹⁰ [6, 235–236; 7, 196].

Bohušo išsakytas požiūris į lietuvių kalbą kaip vieną iš pačių seniausių turtingo žodyno kalbų [6, 217–218] iš esmės sutampa su Ruigio svarstymais. Pripažindamas, kad „nors kai kuriais atžvilgiais lietuvių kalba yra skurdi“, Ruigys teigė, kad „<...> ji yra pakankamai apsti kasdienio gyvenimo dalykuose“ [31, 150–151]. Vienareikšmiškai teigti, kad Ruigio *Betrachtung* suformavo Bohušo požiūrį į lietuvių kalbą, nėra pagrindo. Tačiau akivaizdu, kad Bohušas bus įdėmiai perskaitęs *Betrachtung* ir iš esmės pritarė Ruigio mintims lietuvių kalbą esant vertą mokslininkų dėmesio.

Kaip ir Ruigys, Bohušas laikėsi nuostatos, kad kalba yra vienas iš pagrindinių tautos identiteto ženklų. Nepriklausomai nuo ta pačia kalba kalbančiųjų gyvenamos šalies, visi jie yra tautiečiai. Bohušas rašė: „Tauta, kuri kalba viena kalba, gali būti valdoma skirtingų valstybių, pavadinta skirtingais vardais, bet dėl to nenustoja būti ta pati tauta <...>. Kalbos tapatumas yra akivaizdus ir nenuginčijamas tautos tapatumo įrodymas“¹¹ [6, 207; 7, 19]. Pastarąją tezę argumentavo citata iš Malte-Bruno, akcentuodamas prancūzų rašytojo mintį, kad „kai visa istorijoje pradeda niauktis, lieka viena kalba. Šis tautų paminklas įveikia tylą, arba istorikų nežinią“¹² [6, 207; 7, 19]. Šie Bohušo svarstymai galėjo būti inspiruoti Ruigio minčių apie lietuvių kalbos paplitimą. Pasak Ruigio, „lietuvių kalba <...> turi ne tik glaudų plotą Prūsų Lietuvoje, susidedantį iš kelių valsčių <...>, bet apima dar visą Žemaitiją ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę“ [31]. Bohušo lietuvių kalbos išnykimo iš viešojo gyvenimo istorinės apžvalgos dalis teiginių susisieja su Ruigio pamąstymais. Pasak Bohušo, „Pirmą mirtiną smūgį lietuvių kalbai sudavė vokietis kryžiuočių magistras

9 „Akcenta te, naksztalt nót muzycznych służą na wyrażenie tonu, iakim niektóre słowa maią bydź wymawiane. Pastor Ruhig z zadumieniem pisze, że w młodości swoiey między Ragnetą, Insterburgie, i Wierzbołowem postrzeżał trzy tony, iakimi się w komplemencie, gdy się z sobą mieszkańce schodzi, dzień dobry sobie daią. Dzień dobry, w tonie zwyczajnym Łaba dzień, w obojętnym Łabá dzień, w uprzeymym Łabádiēn“ [7, 150].

10 „Język, który tak wysokie poetyckie obrazy malować może, który krok w krok z Łacińskim równo idąc, nie ustępuje mu ani w mierze, ani w zwięzłości, ani w wyrazistości, ani w muzykalności musiał bydź koniecznie ludzi uczonych językiem. W przetłumaczonym ucinku Owidyusza, dostrzegł zapewne czytelnik, że na wytłumaczenie trzydziestu wierszów Łacińskich, tyleż dość było Litwinowi, kiedy Polski wierszopis Otfinowski 46 wierszy wypotrzebował“ [7, 196].

11 „Naród, który iednego używa języka, może bydź na różne podzielony rządu, rozmaite przybrać nazwiska, ale nie przestae dla tego bydź tymże samym narodem“ [7, 19].

12 „<...> a iak sprawiedliwie P. Maltbrun Pisarz Francuski uważa, „gdy się wszystko w historyi ćmić poczyna, sam język pozostae. Ten narodów pomnik, zastępuje milczenie, albo niewiadomość Historyków“ [7, 20].

Zygfridas fon Foichtvagenas, kuris 1310 m. išduotu įsaku uždraudė Prūsų Lietuvos gyventojams kalbėti lietuviškai ir liepė mokytis vokiečių kalbos“ [6, 239]. Analogiški procesai vyko kitapus Nemuno. „Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislavo Jogailos iškėlimas į Lenkijos sostą galutinai numarino tą kalbą Lietuvoje. Vladislovas, pirmasis savo pavaldinių Apaštalas, turėjo pats lietuviškai mokyti juos šventojo tikėjimo pagrindų, nes dvasininkai, kuriuos kartu su savimi į Lietuvą pasiėmė, tos kalbos nemokėjo. Toji dvasininkija, uoliai ėmusi atversti pagonis, pamatė, jog lietuvių kalba yra sunki, ir neturėdami kaip apaštalai Dievo suteiktos galios kalbėti įvairiomis kalbomis, atrado patogesnę būdą – skatinti naujusius krikščionis mokytis lenkiškai, užuot patys mokėsi lietuviškai“¹³ [6, 239]. Istorinių aplinkybių padiktuota situacija nei kalbos raidai, nei požiūrio į ją formavimuisi amžių tėkmėje nebuvo palanki. Bohušas, taikliai įvardijęs lietuvių kalbos vartojimo kliūtis, kur kas pesimistiškiau vertino jos raidos galimybes nei Ruigys.

Pilypo Ruigio lituanistiniai darbai ir Žemaičių sąjūdžio veikėjų tekstai. Dabartiniame temos tyrimo etape turimi duomenys leidžia manyti, kad apie Žemaičių vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio rezidenciją Alsėdžiuose susitelkusius žemaičių lituanistinio sąjūdžio veikėjus Ruigio lituanistiniuose veikaluose išsakytos idėjos pasiekė per Bohušo studiją apie lietuvių tautą ir kalbą. Nėra žinoma, kaip šis Bohušo darbas pasiekė Žemaitiją, tačiau akivaizdu, kad žemaičiai netrukus su juo susipažino. Leidinys sutiktas entuziastingai, juo džiaugtasi, Bohušo išsakytos mintys cituotos, už jas dėkota. Antai Dionizas Poška 1810 m. padėkos žodžius Bohušui išsakė eilėmis. Odėje „Pas kuniga Xawera Bohusza Lietuwi, yr Jokima Leleweli mozura“ Bohušo ir Lelevelio darbus priskyrė prie išmintingų knygų, kurias verta perskaityti ir iš jų mokytis: „Teyp Zemaytey Pažinkiet Iszmingingas Knigas, // Kures Raszi mozuras, yr muju Kunigas-“ [24, 48]. Kreipdamasis į savo tautiečius Poška retoriškai teiravosi: „Tarkiet: dielkogi Kalbu Swetimuje Iszka, // Dielko ani ne=kalba tykray Lietuwiszka, // Iūg Lietuwiu Liezuwiu Kalbieje Iju Dieda, // ar anims Sawa Tiewu yr motinas gieda-“ ir kvietė klausytis „anu Iszminginga Raszta“ [24, 50]. Savo *Mąstymuose* apie lietuvių ir žemaičių tautos istoriją ir kalbą Poška remiasi Bohušo ir Lelevelio tekstais, juos cituoja, tačiau tiesioginių nuorodų į Ruigio ar kitų Prūsijos lituanistiniais klausimais rašiusiųjų darbus čia nėra [25, 262–328]. Peršasi prielaida, kad Bohušo ir Lelevelio, kaip lietuvių kalbos ir tautos istorijos žinovų, autoriteto Poškai visiškai pakako.

Žemaičių vyskupui Giedraičiui, tuo metu dirbusiam prie Naujojo Testamento vertimo į lietuvių kalbą (1816), Bohušo studija taip pat tapo viena iš parankinių knygų ir, spėtina, žinių apie lietuvių kalbos istorijos tyrinėjimus Prūsijoje, taigi ir apie Ruigio darbus, šaltinių. Šiuo požiūriu itin informatyvūs yra Biblijos draugijos prašymu Giedraičio 1813 m. rusų kalba raštu išdėstyti svarstymai apie lietuvių tautą ir kalbą [12, 197–231]. Vyskupas lietuvių tautą kildino iš romėnų, akcentavo Palemono vaidmenį ir nurodė šiuo klausimu turintis kitą nuomonę nei Bohušas. Tačiau Giedraitis pritaria Bohušui dėl lietuvių kalbos statuso istorijos raidoje ir rašo, kad lietuvių kalba praeityje buvusi viešoji ir mokslo kalba.

13 „Wyniesienie Władysława Jagiełły W. Xiążęcia Litewskiego na tron Polski dobiło ten język na Litwie. Władysław pierwszy Apostoła Poddanych swoich, nauczać ich musiał sam po Litewsku początków wiary S. ponieważ Duchowni, których z sobą do Litwy przyprowadził, języka tego nie umieli. Duchowieństwo to ze wszelką w nawracaniu Pogaństwa gorliwością, znaydując język Litewski do nauczzenia się trudny, a nie mając od Boga wlanego, iak Apostołowie, daru mówienia językami rozmaitemi, znalazło wygodniejszą rzecz zachęcać nowych Chrześcian, aby się po Polsku uczyli, niż sami uczyć się po Litewsku“ [7, 204–205].

Sekdamas Bohušu Giedraitis konstatuoja, kad labiausiai lietuvių kalba „yra išlaikyta ir daug knygų ja parašyta Lietuvos Prūsijoje, kaip antai: visa Biblija, Psalmynas, žodynas, įvairios gramatikos ir dainos. Lietuvių kalbos gramatiką parašė Kleinas, Šulcas, Haackas, Ruigys. Pastarojo gramatika 1747 metais išspausdinta Karaliaučiuje ir yra išsamiausia. Visi tie rašytojai buvo Prūsijos lietuviai“ [12, 225]. Ši citata kone pažodžiui atliepia Bohušo pateiktą vertinimą: „Jas [gramatikas] rašė Kleinas, Šulcas, Hakas, Ruigys. Pastarojo gramatika, išspausdinta 1747 m. Karaliaučiuje, man atrodo tiksliausia“¹⁴ [6, 239]. Dabartiniame temos tyrimo etape sunku vienareikšmiškai atsakyti į klausimą, ar Žemaičių vyskupas tik pacitavo Bohušo mintis, ar buvo susipažinęs ir su tėvo Pilypo ir jo sūnaus Povilo Ruigių bei kitų lietuvių kalbą tyrinėjusių Prūsijos autorių darbais. Turint omenyje Giedraičio darbą verčiant Naująjį Testamentą, jo požiūrį į lietuvių kalbą kaip svarbią pastoracijos priemonę, neatmesdama, kad Bohušo išsakytos mintys apie lietuvių kalbą ir jos tyrėjus galėjo Giedraičiui tapti paskata susirasti tėvo ir sūnaus Ruigių lituanistinius veikalus. Pastebėtina, kad nors Ruigys ir yra pateikęs savo svarstymų apie lietuvių kalbos tarmes, teigdamas, kad „kaip ir kitos kalbos, taip ir lietuvių kalba yra nevienodo tarimo ir dėlto pasiskirsto į tarmes ir patarmes“ [31, 147], tačiau kalbos norminimo klausimo nekėlė. Tyrinėtojai lietuvių bendrinės kalbos sukūrimo inspiratoriaus vaidmenį Didžiojoje Lietuvoje priskiria Bohušui. Antai Subačius, atkreipęs dėmesį į Bohušo studijos apie lietuvių tautą ir kalbą svarbą lietuvių kalbos norminimo procese, yra linkęs manyti, kad Bohušo išsakytos idėjos „buvo vienas iš reikšmingiausių impulsų, formavusių norą [kalbą] norminti“ [33, 83]. Giedraitis, kaip ir Ruigys, ir juo sekdamas Bohušas pastebėjo skirtingose vietovėse lietuvių kalba kalbančiųjų nevienodą tarimą. Tačiau, skirtingai nuo šių autorių, įžvelgė bendrinės kalbos poreikį ir pateikė konkretų pasiūlymą. Pasak Giedraičio, „Norint gerai lietuviškai rašyti, reikia gerai mokėti lietuviškai ir kalbėti žemaitiškai. Sandarą, arba konstrukciją, išlaikyti lietuviškai, o tarimą žemaitiškai, kuris yra grynas ir malonus“ [12, 228]. Tiesa, versdamas Naująjį Testamentą į lietuvių kalbą šios savo nuostatos nesilaikė.

Pilypo Ruigio lituanistiniai darbai ir Vilniaus universitetas. Bohušo studija Lietuvos šviesuomenės buvo sutikta itin palankiai, tačiau nestigo ir skeptiškų vertinimų. Jo lietuvių tautos kilmės teoriją bene pirmasis sukritikavo Lelevelis, prieš metus klasikinės filologijos studijas Vilniaus universitete baigęs Varšuvos pijorių *Collegium Nobilium* auklėtinis. Paskutiniaisiais studijų Vilniaus universitete metais jis buvo išleidęs knygėlę apie lietuvių kilmę [17]. Taigi su tema buvo susipažinęs ir turėjo ką pasakyti tiek apie Bohušo svarstymus lietuvių tautos ir kalbos istorijos klausimais, tiek apie Ruigio nuostatas. Jaunajam tyrinėtojui tąkart užkliuvo Bohušo cituotas Ruigio pamąstymas apie lietuvių kalbos tono (akcento) skirtybes¹⁵. Šią Ruigio įžvalgą Lelevelis citavo iš Bohušo ir ją laikė niekine. Pasak Lelevelio, akcentų skirtumai yra būdingi visoms kalboms, tad tai nesą lietuvių kalbos ypatumas¹⁶. Beje, ši pastraipa cituojamose Lelevelio *Pastabose* yra vienintelė teksto vieta, kur paminėta

14 „Pisali ią Klein, Szulc, Hauke, Ruhig; tego ostatniego Grammatyka wydrukowana R. 1747 w Królewcu zdaie mi się naydokładnieysza“ [7, 146].

15 „Akcenta te, naksztaft not muzycznych służą na wyrażenie tonu, iakim niektóre słowa maią bydż wymawiane. Pastor Ruhig z zadumieniem pisze, że w młodości swoiey między Ragneta, Insterburgie, i Wierzbołowem postrzegal trzy tony, iakimi się w komplementcie, gdy się z sobą mieszkańce schodzą, dzień dobry sobie daią. Dzień dobry, w tonie zwyczajnym Łába dzień, w obojętnym Łábá dzień, w uprzeymym Łábadiēn“ [7, 150].

16 „Postrzeżenie zaś Ruhiga (B. S 150) co do Akcentów na „Łába dzień“ iest właściwe wszystkim ięzykom“ [16, 54].

Ruigio pavardė. Ir veikiausiai tik todėl, kad ją mini Bohušas. Dabartiniame temos tyrimo etape atsakyti, ar Lelevelis, rašydamas savo kritines pastabas apie Bohušo darbą, buvo susipažinęs su Ruigio darbais, neįmanu. Pastebėtina, kad 1808 m. išleistame Lelevelio darbe apie lietuvių tautos kilmę [17] tiesioginių nuorodų į Ruigio veikalus nėra.

Neapaisant kritinių pastabų, Lelevelis iš esmės teigiamai vertino Bohušo studiją, laikydamas ją pirmtakų pradėtų darbų tęsa [16, 56], ir neabejojo, kad ji bus pravarti tolesniems lietuvių kalbos istorijos tyrinėjimams¹⁷. Ir tokių tyrinėjimų, pasak Lelevelio, turėtų imtis patys lietuviai: „Visiems valia tautų istoriją tirti, tačiau gilintis į kalbos subtilybes, jos ypatumus ir ryšius su kitomis, patiems tautiečiams dera“¹⁸. Bohušas, kaip ir Lelevelis, manė, kad lietuvių kalbą tyrinėti turi patys lietuviai. Tačiau lūkesčių, kad taip įvyks, neturėjo. Ir paaiškina, kodėl: „Kaip gi galėčiau juos [lietuvius] įtikinti, kad netgi tie, kurie lietuviškai moka, gėdijasi viešai šia kalba prabilti“¹⁹ [6, 202]. Nors ir rašė neturintis tikslo paskatinti lietuvius, kad jie imtųsi mokytis lietuvių kalbos, tačiau vylėsi, jog jo darbas bus palankiai žemiečių sutiktas. Pažymėtina, kad Ruigys savo *Betrachtung* klausimo, kas turėtų tyrinėti lietuvių kalbą, nekėlė.

Išvados. Atlikta pirminė analizė leidžia teigti, kad Bohušo lenkų kalba rašytą Varšuvoje išleistą studiją (1808 m.) apie lietuvių tautą ir kalbą tikslinga vertinti kaip vieną iš pagrindinių komunikacijos kanalų, kuriuo XIX a. pradžioje Lietuvą pasiekė Ruigio lituanistinės idėjos, paskelbtos XVIII a. viduryje Karaliaučiuje publikuotuose lietuvių kalbos ir ją vartojančios tautos istorijos tyrimuose.

Ruigio *Betrachtung der Littauische Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften* (1745 m.) (Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas, 1986 m.) yra vienas iš pagrindinių Bohušo studijoje apie lietuvių tautą ir kalbą naudotų šaltinių. Bohušo pateiktos nuorodos į šį Ruigio veikalą, neretai išstisomis pastraipomis kone pažodžiui perpasakotos jo įžvalgos ir citatos prisidėjo prie Mažosioje Lietuvoje XVIII a. antrojoje pusėje funkcionavusių lituanistinių idėjų sklaidos XIX a. pradžios Lietuvoje.

Tyrimas atskleidė, kad tik Bohušo studijos dėka XIX a. Lietuvą pasiekė informacija apie Ruigio, Mažosios Lietuvos lituanistikos srityje ženklų pėdsaką palikusio evangelikų liuteronų kunigo, aktyvaus kalbos politikos diskurso dalyvio, lituanistines įžvalgas. XIX a. pradžios tekstuose Ruigys ir jo lituanistiniai darbai imti minėti (Juozapas Arnulfas Giedraitis, Joachimas Lelevelis, Dionizas Poška), atskirais atvejais buvo cituojami, tačiau tai daryta remiantis Bohušo pateiktomis citatomis.

Dabartiniame temos tyrimo etape nėra pagrindo teigti, kad Bohušo studija XIX a. pradžios Lietuvoje būtų tapusi impulsu Ruigio lituanistinių veikalų studijoms. Reikėtų nuodugnesnių ir platesnės chronologinės imties tyrimų, kurie padėtų nustatyti, ar XIX a. Lietuvoje Ruigio lituanistiniai tekstai buvo skaitomi.

Gauta 2025 11 24
Priimta 2025 12 16

-
- 17 „Wyszle Gramatyki, Słowniki i Rozprawa Bohusza są to początkowem doskonalszem śledzeniem Litewskiego języka“ [16, 56].
- 18 „Wszystkim wolno o narodach historycznie badać, ale śledzić doskonałości języka i jego przymiotów a z innemi pokrowieństwo, samym rodakom przystoi“ [16, 56].
- 19 „Nie iest moim zamiarem zachęcić Litwinów, aby się dziś po Litewsku uczyli. Jakżebym bowiem dokazał tego, wiedząc, że ci nawet, którzy po Litewsku umieją, wstydzą się publicznie przemówić tym językiem“ [7, 3].

Šaltiniai ir literatūra

- [1] ALBERTRANDI, Jan Chrzciel. Mowa JX. Albertrandego przy zagajeniu posiedzenia dn. 5 maja 1803 r. *Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk*. T. 2. Warszawa: Drukarnia Księży Pijarów, 1803, s. 269–270.
- [2] ALEKNAVIČIENĖ, Ona; BLAŽIENĖ, Grasilda. *Povilo Frydricho Ruigio gramatika „Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick“, 1747*: faksimilė, kritinis leidimas, vertimas. Parengė O. Aleknavičienė, G. Blažienė; iš vokiečių kalbos vertė G. Blažienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2020. 562 p.
- [3] ALEKNAVIČIENĖ, Ona. Kalbos politikos metmenys Prūsijos Karalystėje XVIII–XIX a. sandūroje. *Taikomoji kalbotyra*, 2021, t. 16, p. 56–75. Prieiga per internetą: <<https://www.journals.vu.lt/taikomojikalbotyra>>
- [4] AUGUSTAITIS, Pranas. *Lietuvybės elementai lenkų romantizme*. Vilnius: „Žaibo“ spaustuvė, 1921. 55 p.
- [5] AUGUSTAITIS, Franciszek. *Pierwiastki litewskie we wczesnym romantyzmie polskim*. Kraków: Nakładem Autora Drukarnia Uniwersytetu Jagiell [ońskiego], 1911. 89 s.
- [6] BOGUŠAS, Ksaveras (Franciszek Ksawery Bohusz). Traktatas apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią. Vertė B. Speičytė. *Lietuvos literatūros antologija 1795–1831*. T. 2. Sud. B. Speičytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 201–240.
- [7] BOHUSZ, Franciszek Ksawery. *O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa przez Xawiera Bohusza <...> napisana*. Warszawa: Drukarnia Gazety Warszawskiej, 1808. 207 s.
- [8] BOHUŠAS, Mykolas Ksaveras Pranciškus. *Vilniaus švietimo apygardos mokyklų 1803 metų generalinės vizitacijos raportas*. Šaltinio publikacija, parengė A. Prašmantaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2024. 527 p.
- [9] DĘBICKI, Ludwik. *Puławy (1762–1830)*. Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego na podstawie archiwum ks. Czartoryskich w Krakowie. T. 3. Lwów: Nakład Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1888. 398 s.
- [10] DĘBICKI, Ludwik. Pierwsi orientaliści i archeologowie polscy. *Biblioteka Warszawska*. T. 1. Warszawa: w Drukarni Józefa Bergena, 1884, s. 381–382.
- [11] DINI, Umberto Pietro. *Alletoefer. Prie baltų kalbotyros ištakų: teorijos ir jų kalbinė aplinka XVI amžiuje*. Vilnius: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2023. 855 p.
- [12] GIEDRAITIS, Juozapas Arnulfas. Lietuvių tautos, kalbos ir literatūros aprašymas Vyriausiajam Sankt Peterburgo Biblijos komitetui [1813]. *Devynioliktan amžiun įžengus*. Vilnius: Pradai, 1994, p. 197–231.
- [13] JONIKAS, Petras. Lietuvių kalba ir jos gaivinimas prieš „Aušrą“. *Mūsų senovė*, t. 3, Nr. 1, Kaunas, 1940, p. 1–51.
- [14] JONIKAS, Petras. *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje: visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*. [Chicago]: Lituanistikos instituto leidykla, 1987. 454 p.
- [15] LEBEDYS, Jurgis. *Senoji lietuvių literatūra*. Vilnius: Mokslas, 1977. 361 p.
- [16] LELEWEL, Joachim. *Uwagi nad dziełem: O początku narodu i języka litewskiego, Rozprawa przez Xawiera Bohusza <...> napisana*. Warszawa: Drukarnia Wiktora Dąbrowskiego, 1809.
- [17] LELEWEL, Joachim. *Rzut oka na dawnosc litewskich narodow i związki ich z Herulami: dolączoney Opisu północney Europy w księdze XXII. 8. Ammiana Marcellina wykład przeciw Naruszewiczowi przez J. Lelewela Mazura*. Wilno: Nakładem autora, 1808.

- [18] MACIŪNAS, Vincas. Iš susidomėjimo lietuvių kalba istorijos. *Rinktiniai raštai*. Sud. J. Šlekys. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 324–341; *Lituanistikos darbai*. T. 5. Chicago: Lituanistikos instituto leidykla, 1986, p. 70–96.
- [19] MACIŪNAS, Vincas. Bohušo veikalas apie lietuvių kalbą [1937]. *Rinktiniai raštai*. Sud. J. Šlekys. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 347–356.
- [20] MALTE-BRUN, Conrad. *Tableau de la Pologne ancienne et moderne*. Paris: chez Henri Tardieu et chez H. Nicolle et comp., 1807. 498 s.
- [21] MICHALSKI, Jerzy. *Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. Warszawa: Warszawska Drukarnia Naukowa, 1953. 324 s.
- [22] PALIONIS, Jonas. *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*. Vilnius: Mokslas, 1979. 317 p.
- [23] PIROČKINAS, Arnoldas; ŠIDLAUSKAS, Algirdas. *Mokslas senajame Vilniaus universitete*. Vilnius: Mokslas, 1984. 328 p.
- [24] POŠKA, Dionizas. Pas kuniga Xawera Bohusza Lietuwi, yr Jokima Leleweli Mozura. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 48–53.
- [25] POŠKA, Dionizas. Kaimiečio artojo mąstymai apie lietuvių ir žemaičių tautos istoriją ir jos kalbą. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 262–329.
- [26] PRAŠMANTAITĖ, Aldona. *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2000. 351 p.
- [27] PRAŠMANTAITĖ, Aldona. Eks-jėzuito kun. Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo (1746–1820) intelektualinės veiklos pėdsakai: Varšuvos mokslo bičiulių draugija. *Soter*, 2022, Nr. 81 (109), p. 37–62.
- [28] RUHIG, Paul Friedrich. *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick*. Königsberg: druckts und verlegts Johann Heinrich Hartung, 1747. 154 p.
- [29] RUHIG, Philipp. *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon*, Königsberg: druckts und verlegts Johann Heinrich Hartung, 1747. 424 p.
- [30] RUHIG, Philipp. *Betrachtung der littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, wesen und Eigenschaften <...>* von Philipp Ruhig, Pfarren und Seniore zu Walterkehmen <...> Königsberg: druckts und verlegts Johann Heinrich Hartung, 1745. 88 p.
- [31] RUIGYS, Pilypas. *Lietuvių kalbos kilmės būdo ir savybių tyrinėjimas*. Serija „Lituanistinė biblioteka“. T. 24. Vilnius: Vaga, 1986. 485 p.
- [32] SUCHODOLSKI, Bogdan. *Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w rozwoju kultury umysłowej w Polsce*. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1951. 205 s.
- [33] SUBAČIUS, Giedrius. *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998. 489 p.
- [34] Susirašinėjimas su Rusijos imperijos institucijomis ir atskirais pareigūnais Naujojo Testamento vertimo į lietuvių kalbą klausimu [1813]. *Devynioliktan amžium įžengus*. Vilnius: Pradai, 1994, p. 185–197.
- [35] TUMELIS, Juozas. Lietuvių kalbos proveržio į politikos gyvenimą dokumentai. Parengė J. Tumelis. *Tado Kosciuškos sukilimo (1794) lietuviškieji raštai*. Serija „Historiae Lituaniae Fontes Minores“. Vilnius: Žara, 1997, p. 5–7.
- [36] ZINKEVIČIUS, Zigmas. *Lietuvių kalbos istorija*. T. IV: *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* Vilnius: Mokslas, 1990. 332 p.

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

Reception of Philipp Ruhig's Works on Lithuanian Studies in Lithuania Proper in the Early Nineteenth Century

Summary

Based on historiography and primary sources, the study examines the dissemination of the ideas of Philipp Ruhig (1675–1749), a Lutheran priest from Lithuania Minor mostly known as a philologist, on the Lithuanian language and the history of the nation that uses it in Lithuania proper during the first decades after the dissolution of the Grand Duchy of Lithuania. The author reaches a conclusion that with his treatise *O początkach narodu i języka litewskiego* (1808; On the Origins of the Lithuanian Nation and Language) dedicated to the history of the Lithuanian nation and language, at the beginning of the nineteenth century, Franciszek Ksawery Michał Bohusz (1746–1820) became the *spiritus movens* in the reception of Philipp Ruhig's works on Lithuanian studies in Lithuania proper. This work emerged from the coincidence of the author's aspirations in Lithuanian studies with the plans of the Warsaw Society of Friends of Science (*Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk*) to provide reliable information on this subject to scholars researching the history of languages and to the enlightened the public of the time interested in the history of nations and the languages they use.

In early-nineteenth-century Lithuanian writings, Philipp Ruhig's considerations about the Lithuanian language and the history of the nation that uses it spread through Bohusz's study devoted to this issue. Thanks to the information presented in it, Bohusz's work provided contemporaries in Lithuania with the opportunity to study Philipp Ruhig's works in Lithuanian studies. It is not known whether this opportunity was taken advantage of. In the works of the participants of the movement of Lithuanian studies in Samogitia (Józef Arnulf Giedroyć, 1757–1838; Dionizas Poška, 1764–1830), the quotes Philipp Ruhig are based on the quotations provided by Bohusz.

Keywords: Lithuania in the early nineteenth century, Lithuania Minor, texts on Lithuanian studies, Pilypas Ruigys (Philipp Ruhig), Pranciškus Ksaveras Mykolas Bohušas (Franciszek Ksawery Michał Bohusz), movement of Lithuanian studies in Samogitia